

Játékos emancipáció

Test, testmozgás és zsidó identitás

Emancipation through Muscles. Jews and Sports in Europe. Eds.: Michael Brenner – Gideon Reuveni. Lincoln – London, University of Nebraska, 2006. 277.

A Z ELMÚLT ÉVTIZEDEKBEN megsokasodtak azok a társadalomtörténeti vállalkozások, amelyek meg kívánják haladni a zsidók köré épült évezredes válaszfalak megkérdőjeleződését egyirányú folyamatként tételező és kizárólag a jogegyenlőség kontextusában vizsgáló megközelítéseket. A formális politikai döntések, a törvényi rendelkezések helyett a társadalmi folyamatok, vagyis a befogadás és a kizárás aktusainak mindennapi formái kerültek a kutatások homlokterébe, ami lehetővé tette a többségi társadalom és a kisebbségi csoportok tagjainak önmagukról, illetve a másikról alkotott egyéni vagy kollektív reprezentációinak feltárását, összevetését is. A cél tehát a zsidó emancipáció egységesítő ábrázolása helyett az asszimiláció és a disszimiláció térben és időben eltérő mintázatának bemutatása lett.¹ A Michael Brenner és Gideon Reuveni szerkesztette tanulmánykötet mindezt a zsidók és a sport viszonylatában kívánja elvégezni.

A testkultúra és a modern európai zsidó társadalomtörténet viszonya ellentmondásos. A zsidók „túliskolázása”, illetve felülreprezentáltsága az értelmiségi pályákon arra enged következtetni, hogy a zsidó integráció és társadalmi mobilitás intellektuális természetű. Az edzettséget, fizikai erőt igénylő hivatások esetében (mint például a katonai pálya) megfigyelhető alulreprezentáltságuk² – ami nem annyira a szellemi fejlődést egyoldalúan hangsúlyozó zsidó kulturális hagyomány, azaz a zsidó test csekélyebb teljesítményével függ össze, hanem a többségi társadalomban meglévő előítéletekkel, illetve az államhatalom által fenntartott (bár a 19. század folyamán fokozatosan leépülő) diszkriminatív korlátozásokkal magyarázható – azt sejteti, hogy testi téren nem következett be a zsidók közeledése és hasonulása a többségi társadalomhoz. Ez a megfontolás azonban nem képes elszámolni azzal a jelenséggel, hogy a kiemelkedő 20. századi sporteredmények feltűnően nagy hányada fűződik zsidó sportemberek nevéhez.

Az *Emancipation through Muscles* szerzői már csak emiatt és a sport kulturális jelentéseinek, társadalmi funkcióinak sokféleségéből³ adódóan sem kívánják egy-

¹ Lásd BIRNBAUM–KATZNELSON, 2003.

² Lásd KARÁDY, 2000. 204., 227.

³ A tudatos testépítés a legtöbbek számára szabadidős tevékenység, amely a társadalmi térben megjelenő test átfelmérésére szolgál. A versenysport ugyanakkor fogyasztási cikk: előállítói megélhetésük, társadalmi presztízsük növekedését várják tőle, vállalkozásokat alapoznak rá, hiszen a professzionális sportolók közérdeklődésre tartanak számot. A modern sportesemény jelentőségét ugyanis a közönség reakciója, a pályán zajló versengés külső értelmezése adja meg. A szurkoló közösségek meglehetősen különböző olvasatokat alakíthatnak ki a játékról, ám valamennyi az egyéni, illetve csoportidentitások megerősítésére vagy újrafogalmazására tesz javaslatot. A sport bizonyos

séges magyarázatát adni annak, milyen szerepet töltött be a testmozgás a zsidóság emancipációjában. Miként a szerkesztői előszóban is olvasható, az izmok egyaránt szolgálhattak a többségi társadalomtól való elkülönülés vagy az azonosulás kifejezésére, a csoporttudat megerősítésére vagy a kiválás hangsúlyozására, s hogy az adott történelmi helyzetben melyik lehetőség került előtérbe, az mindenekelőtt a külső társadalmi környezet függvénye volt. Ennek megfelelően a kötetben helyet kapó tizennégy tanulmány egy-egy országra koncentrálna dolgozza fel a „zsidó sport”, a „sportoló zsidók” történetét.

Jóllehet a zsidó sportmozgalom nem köthető egyetlen ideológiai áramlathoz, ahogy azt számos megszólaló is hangsúlyozza, a zsidó testnek mint a kollektív identitás hordozójának tudatos átformálása a századvég cionista irodalmában jelenik meg először politikai célkitűzésként. A több írásban is idézett cionista gondolkodók (és mellesleg mindketten orvosok) Max Nordau és Moritz Jastrowitz szinte a korabeli antiszemita közbeszéd kategóriáival írják le a zsidóknak tulajdonított testi defektusokat, ám ezek meglétét az európai diaszpóra sajátos történelmi fejlődésének tulajdonítják. Vagyis a zsidó test nem biológia alapon rendelkezik megkülönböztető jegyekkel, hanem – a megfelelő közösségi célok érdekében – alakítható, átformálható entitás. Mint azt Reuveni hangsúlyozza, a Nordau által vizionált ideális zsidó (az „izomzsidó”) eszményén erőteljes nyomot hagyott a német testkultúrának a tornamozgalmon alapuló 19. századi militarista hagyománya. Így a cionista sportegyesületekben a századvég fiataljai voltaképpen apáik emancipációs stratégiájával fordultak szembe. Mert míg a korábbi generációk elsősorban a polgári művelődés átvételében látták az asszimiláció lehetséges útját, addig a századforduló cionistái a fizikai megjelenésben felfedezhető különbségek eltüntetésével nemcsak az egyenrangúságukat, hanem az elkülönültségüket is hangsúlyozták.

Maga a test – hívja fel a figyelmet a németországi zsidó tornaegyletek első világháborúig tartó történetét feldolgozó írásában Daniel Wildmann – éppen a fizikai kiterjedtség, a társadalmi térben való elhelyezhetősége miatt válhatott a 20. század első évtizedében a „zsidó nemzeti otthon” nagyon is tudatosan vállalt előképévé. Hosszabb idő távlatában ugyanakkor a fizikai képességek eltérő kulturális jelentéseit regisztrálhatjuk – legalábbis ez derül ki Sharon Gillerman tanulmányából, aki a húszas években Európa-szerte népszerű erőművész, Siegmund „Zishe” Breibart életének művészi ábrázolásait vizsgálja. A német testfetiszizmusra és a zsidó történelmi elődökre (Bar Kochba, Sámson) egyaránt építő előadóról még életében készült kisregény a *Bildungsroman* sémáinak megfelelően mutatta be, hogyan vált az elszegényedett lengyelországi *shtetl* szülőtte nemzetközileg ismert szórakoztatóipari hírességgé. Egy nem sokkal a halála után íródott forгатókönyv viszont már a növekvő antiszemitizmussal szembeszálló zsidó népi hősként ünnepelte. Ugyanakkor Werner Herzog 2002-es, Breibart életútját a holokauszt perspektívájából megjelenítő filmjében Zishe, aki itt a nagyobb közönségsiker érdekében tagadja zsidó származását, az asszimilációs stratégia kudarcával kénytelen szembesülni: a náci propaganda erősödő befolyását tapasztalva még halála előtt figyelmezteti egykori *shtetl*jét a vész-korszak közeledtére – s válik e kollektív sorseseemény meg nem értett profétájává.

aspektusból hatalmi játék is: mozgósító eszköz a politikai rezsimek számára, a „politikai idegen” elleni küzdelem megjelenítésére szolgáló közeg; ugyanakkor a befogadás során a közönség a fennálló társadalmi rendhez való viszonyáról fejt ki véleményt. Lásd SUGDEN–TOMLINSON, 2002.

A Breibart körül kialakult s főleg az alsó középosztálybeliek és alacsony státusúak ápolta kultusz rámutat az egész tanulmánykötet másik alapkérdésére is, nevezetesen: milyen szerepet játszott a sportmozgalom a zsidó közösségen belüli társadalmi vagy politikai tagozódás artikulálásában? E könyv elegendő példával szolgál arra, hogy a sportszervezetek az asszimiláció kérdéskörében elfoglalt vélemények szerint szerveződtek, s ennek alapján voltak „cionista”, illetve „liberális” színezetűek. A weimari köztársaság időszakát vizsgálva Jacob Borut arra a megállapításra jut, hogy a különböző ideológiai hátterű klubok közötti verseny tulajdonképpen a társadalmi integráció kérdésében meghasonlott zsidó közösségen belüli együttműködés fenntartását segítette elő.

A brit példát 1900 és 1939 között vizsgáló Tony Collins munkája már árnyalja ezt a hipotézist. Állítása szerint a századforduló előtt még működő kirekesztő mechanizmusokra válaszul alapított sportegyletek kezdetben az angol középosztálybeli mentalitás és életforma elterjesztését célozták, ugyanakkor az alacsonyabb státuscsoportokhoz tartozó zsidók inkább a munkásosztály körében népszerű sportágakban voltak aktívak (labdarúgás, bokszt). Az első világháború után azonban a kép lassanként megváltozott: a társadalmi integráció jeleként elhárultak az adminisztratív akadályok az elől, hogy bárki beléphessen a magasabb presztízsű sportágak (golf, tenisz) üzését kínáló klubokba, ami az addigi populáris sportok üzésében idézett elő visszaesést. Az újonnan alapított szervezetek (különösen a *British Maccabi*) ugyanakkor a megszaporodó antiszemita jelenségekre válaszolva már a zsidó identitást propagálták.

A két világháború közötti Lengyelország zsidó sportélete – ezt Jack Jacobs mutatja be – ugyanakkor másfajta mintázatot követ. Minthogy a tekintélyes számú lengyel zsidóság integrációja és a tömeges középosztályosodás az ismert gazdasági és kulturális körülmények folytán nem volt reális alternatíva, a húszas-harmincas években két sportegylet, a szocialista és anticionista Morgnsthern, valamint acionista, ugyanakkor baloldali orientációjú Gwiazda között zajlott versenyfutás a zsidó fiatalok körében érvényesülő befolyásért. Jacobs arra mutat rá, hogy a két szervezet ideológiai közelsége s a tagság hasonló szociális háttere sem enyhítette a köztük fennálló feszültséget, amelyet a testmozgás eltérő formáival is igyekeztek kifejezésre juttatni: utóbbi a versenysportokat helyezte előtérbe, míg előbbi a tömeges részvételt hangsúlyozva lépett fel az egyéni sztárokat produkáló „burzsoá sportágakkal” szemben.

Az európai összképet vizsgálva tehát azt is megállapíthatjuk, hogy a testkultúrával kapcsolatos eltérő attitűdök (és fogyasztási szokások) kialakításában a politikai orientáció mellett az „osztályhelyzet”, a társadalmi hierarchia(k)ban elfoglalt pozíció is szerepet játszott. Sőt, amint arra Zygmunt Bauman már korábban felhívta a figyelmet, e két mező valójában összekapcsolódik: maga az asszimiláció ugyanis egy jellegzetesen a középosztályhoz köthető vállalkozás volt, amennyiben a már korábban felhalmozott gazdasági tőkét válthatták politikai és társadalmi elismertettséggé. Az alacsonyabb rétegekhez tartozó zsidók számára viszont a diszkrimináció elleni küzdelemben a fennálló státushierarchia elleni lázadást kifejező (baloldali) mozgalmak, szubkultúrák vagy pedig az immáron az etnikai közösségen belüli szolidaritást hangsúlyozó cionizmus jelentettek alternatívát.⁴

⁴ BAUMAN, 1988. 64.

A sportolás a második világháború alatt és azt követően is tevékeny szerepet játszott a zsidó önazonosság megtartásában vagy újratermelésében. Albert Lichtblau a náci rezsim elől a harmincas években Sanghajba menekült zsidók közösségi életében mutatja ki a sport – mindenekelőtt a labdarúgás – jelentőségét a közösségi élet megteremtésében, bár a versengés felszínre hozta az öreg kontinensről hozott feszültségeket is (ilyen volt például a bécsi és a berlini diaszpóra közötti rivalizálás). Philipp Grammes a nyugati megszállási övezetben 1945 után működő, s az egykori koncentrációs lágerrek majd' milliós tömegeit befogadó ideiglenes táborok sportéletét dolgozza fel. Meglátása szerint e hontalanná vált sokaság számára a labdajátékok vagy az atlétika nemcsak értelmes elfoglaltságot jelentett a tábori lét tétlensége közepette, hanem az új, európai otthonától elszakadó és Palesztinába készülő zsidók nemzeti büszkeségének és kompetenciáinak kifejezésére is szolgált.

Karády Viktor és Hadas Miklós tanulmánya a magyar labdarúgás fogantatásától egészen napjainkig követi végig az antiszemita szurkolói diskurzus újratermelődését a futballpálya lelátóin. Elemzésük szerint a sportesemény identitásképző funkciója tekintetében jellegzetes elmozdulás figyelhető meg a 20. század folyamán. A kapitalista társadalmakban a sport bizonyos területeken – mint például a nemzeti csapatok támogatásán keresztül a nemzetállamhoz való lojalitás kifejezésékor – megmutatkozó integratív szerepe mellett a mérkőzés alapvetően a meglévő társadalmi ellentétek, státuskülönbségek, hatalmi viszonyok reprezentálására szolgáló szimbolikus összecsapás. Ezzel szemben a posztmodern fogyasztói, valamint (poszt)szocialista társadalmakban nem a szórakoztató ipar részének tekinthető „produkciónak” van társadalmi jelentősége, hanem maga a szurkolói szubkultúra az, amely új közösségi identitást konstruál, új viselkedési kódokat kínál fel a befogadók számára.⁵

Ez a modell igen jól alkalmazható a két fővárosi topcsapat, az MTK és a Ferencváros vetélkedésére. Az egyaránt a 19. század végén alapított klubok eredetileg két, meglehetősen urbanizált, a többségi társadalomba integrálódni kívánó és ebben egymást konkurensnek tekintő kisebbséget reprezentált: előbbi az asszimiláns zsidó középpolgárságot, utóbbi pedig a németajkú, zömmel kispolgári egzisztenciákat. Rivalizálásuk Budapest térszerkezetére is lefordítható; ugyan mindkét együttes stadionja a Hungária körúton található (ami a név és csapatszín-választásokkal együtt szintén az integrációs stratégiát szimbolizálta), szűkebb pátriájuk etnikai-kulturális összetétele azonban meglehetősen eltért egymástól. S noha, mutatnak rá a szerzők, a következő évtizedekben a csapat vezetői és sportolói gárdáját vizsgálva megállapítható, hogy a kezdeti „zsidó” és „sváb” karakterük erősen meggyengült, a szurkolói diskurzusban továbbra is zsidó csapatként utaltak az MTK-ra, s vele szemben a Fradi a „magyar” kisemberek, a két világháború közötti évek politikai közbeszédében a „keresztények” csapata lett. Az a körülmény azonban, hogy az MTK-val szembeni antiszemita beszédmód túlélte a negyvenes éveket s a rendszerváltás utáni Magyarországon ismét reneszánszát éli, nem a Horthy-korszak társadalmi feszültségeinek újratermelődésére utal, annál is kevésbé, mivel azon rivalizáló rétegek a népirtás, illetve a létező szocializmus társadalom-átalakító vállalkozásainak áldozataivá váltak. Az antiszemitizmus sokkal inkább egy, az eredeti történeti kontextustól elszakadt kulturális kóddá vált a szurkolói szubkultúrában.

⁵ Lásd CRAWFORD, 2004. 6–12.

Egy sajátos kortárs angol szurkolói identitás bemutatásával John Efron érdekes párhuzamot kínál az előbbiekhöz. A londoni Tottenham Hotspur egykor az MTK-hoz hasonló támogatói háttérrel indult, bár manapság a rajongók nem származás vagy osztály-specifikus alapon rekrutálódnak. A Spurs szintén megkapta a „zsidó csapat” ragadványnevet, szurkolóit az ellenfél tábora rendszeresen a „Yid” vagy „Yiddo” (a zsidókra használt csúfnév) kifejezésekkel illette. Míg azonban a hazai példában az MTK szimpatizánsok az ellenfél táborában felhangzó antiszemita rigmusokat inzultusnak veszik, a Tottenham szurkolók a hetvenes évektől kezdődően – származásra való tekintet nélkül – egyfajta büszkeséggel vállalják fel a „Yid” elnevezést, ami a csapatrelikviákon, lelátókon viselt ruházaton, transzparenszen is manifesztálódik. A „Yiddo kultúra” azonban – érvel Efron – nem annyira a Spurs hagyományaira vagy a támogatói bázisra való utalásként jelenik meg, sokkal inkább az antiszemita provokációval szembeni, egyébként hatásos diszkurzív stratégia része.

A *Jewish Studies* diszciplináris keretein belül gyakorta felmerülő probléma, hogy – a sportpályákon a századfordulótól kezdve kétségtelenül tapasztalható – antiszemita jelenségek a végpont, a náciizmus és a holokauszt kontextusában értelmeződnek. A könyv elsősorban a vizsgálat térbeli és időbeli határainak kiterjesztésével kívánja elejét venni ennek: noha a közölt tanulmányok tekintélyes része a német és osztrák területeket veszi górcső alá, amint látjuk, a közép-európai régió, az *Endlösung* által érintetlenül hagyott Nagy-Britannia s még a meglehetősen egzotikusnak ható sanghaji zsidó diaszpóra is képviselteti magát. A zsidók politikai emancipációjában és a tömegsport elterjedésében is kulcsszerepet játszó Franciaországról – amely nem mellesleg a 19. század második felében Németország mellett a modern antiszemitizmus egyik fellegvára is volt – azonban egyáltalán nem emlékeznek meg az szerzők.

További problémát jelent, hogy a szerzők egy része mintha kevésbé tartaná szem előtt a sport fentiekben bemutatott komplex kulturális karakterét. Az osztrák sportéletben elterjedő antiszemitizmust deskriptív módon feldolgozó tanulmányában Michael John a politikatörténeti kronológiának megfelelően tárgyalja a zsidók elleni atrocitásokat, számára a sportpályák mindössze egyik terepét jelentették ezeknek az összecsapásoknak. Rudolf Oswald eljárása már ennél szofisztikáltabb, a profi és az amatőr sport náci értelmezését vizsgálva mutatja be, hogyan tudta a rezsim a zsidóellenes ideológiát a sport területére is kiterjeszteni. John Bunzl az egykor Európa-szerte elismert bécsi futballcsapat, a Hakoah történetét állítja kutatásának homlokterébe. Noha kétségtelen, hogy a húszas években a cionista alapállású csapat örvendett a legnagyobb népszerűségnek, a tanulmány csak utalásszerűen foglalkozik a másik fővárosi, de „liberális” klubbal, az Austria Wiennel. Holott – a kötet célkitűzéseinek megfelelően – talán érdekesebb lett volna a különböző szurkolói identitások egymáshoz való viszonyára koncentrálni.

Ám a fenti kritikai megjegyzések legfeljebb árnyalják a tanulmánykötetről kialakult pozitív összképet. A különböző tudományterületekről érkező kutatók által alkalmazott megközelítések sokfélesége ugyan nem teszi egyszerűvé az esetek közötti összehasonlítást és az egyedi példákön túlmutató általános összefüggések kimutatását az európai társadalomfejlődés, a zsidó emancipáció és a tömegsport kulturális jelensége között, ám mindez nem is várható el egy olyan kollektív vállal-

kozástól, amely éppen az adott társadalmi kontextus jelentőségét és az alternatívák egyidejű meglétét hangsúlyozza az identitásválasztás, valamint a társadalmi gyakorlatok elsajátításának kérdésében.

Tolmár Bálint

Felhasznált irodalom és rövidítések

BAUMAN

1988 BAUMAN, Zygmunt: Exit Visas and Entry Tickets: Paradoxes of Jewish Assimilation. *Telos*, 21. (1988) 77. sz. 45-77.

BIRNBAUM-KATZNELSON

2003 BIRNBAUM, Pierre - KATZNELSON, Ira: Emancipation and the Liberal Offer. In: *Paths of Emancipation*. Eds.: BIRNBAUM, Pierre - KATZNELSON, Ira. Princeton, Princeton University Press, 2003. 3-36.

CRAWFORD

2004 CRAWFORD, Garry: *Consuming Sport. Fans, Sport and Culture*. London - New York, Routledge, 2004.

KARÁDY

2000 KARÁDY Viktor: *Zsidóság Európában a modern korban. Társadalomtörténeti vázlat*. Budapest, Új Mandátum, 2000.

SUGDEN-TOMLINSON

2002 SUGDEN, John - TOMLINSON, Alan: Theory and Method for a Critical Sociology of Sport. In: *Power Games. A Critical Sociology of Sport*. Eds.: SUGDEN, John - TOMLINSON, Alan. London - New York, Routledge, 2002. 3-22.